

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Соціально-психологічний факультет
Кафедра соціальної та практичної психології

Реєстраційний № _____

Дата реєстрації _____

ОСОБЛИВОСТІ СПЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З СІМЕЙ
З РІЗНИМИ ТИПАМИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія
освітньої програми Сімейна психологія
21Мз-Псих групи
Крошко Людмили Іванівни

Науковий керівник:
доцент кафедри соціальної та
практичної психології,
кандидат філософських наук, доцент
Пирог Ганна Володимирівна

Рекомендовано до захисту
рішенням кафедри соціальної та практичної психології

Протокол № ____ від « ____ » _____ 2023 р.

Зав. кафедри _____ Наталія ПОРТНИЦЬКА

м. Житомир – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З СІМЕЙ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ	8
1.1. Роль спілкування в психічному розвитку та соціалізації особистості	8
1.2. Міжособистісне спілкування у підлітковому віці	12
1.3. Типологія дитячо-батьківських стосунків	28
1.4. Вплив дитячо-батьківських стосунків на спілкування підлітків	38
Висновки до розділу 1	45
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ І СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ	48
2.1. Процедура та вибірка дослідження	48
2.2. Методи дослідження батьківсько-дитячих стосунків і спілкування підлітків	51
2.2.1. Опитувальник батьківського ставлення	51
2.2.2. Методика «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі ..	53
2.2.3. Методика «Діагностика емоційних бар'єрів міжособистісному спілкуванні» В. Бойка	55
2.2.4. Методика «Діагностика оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Снайдера	56
Висновки до розділу 2	57
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З СІМЕЙ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ .	59
3.1. Дослідження дитячо-батьківських стосунків	59
3.2. Дослідження спілкування підлітків	60

3.2.1. Результати дослідження самоконтролю в спілкуванні підлітків	60
3.2.2. Результати дослідження емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні підлітків	62
3.2.3. Результати дослідження міжособистісних відносин підлітків	64
3.3. Особливості спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків	65
3.4. Тренінг з оптимізації спілкування та стосунків батьків з дітьми підліткового віку	69
Висновки до розділу 3	78
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	84
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Актуальність дослідження. Особистість дитини формується і функціонує в процесі постійних взаємостосунків з оточуючими людьми. Суттєве значення для розвитку дитини мають дитячо-батьківські стосунки. Особливо важливі вони для підлітків, так як спілкування у цьому віці стає провідним видом діяльності. Якість спілкування підлітка залежить від характеру батьківсько-дитячої взаємодії. В нашому сучасному суспільстві стосунки батьків і підлітків стають все більше проблемними, обмежуються формальним спілкуванням, втрачається емоційний зв'язок, послаблюється батьківський контроль. А тому вивчення батьківсько-дитячих стосунків в контексті впливу на міжособистісне спілкування підлітків залишається актуальним.

Вплив батьківсько-дитячих взаємин на формування дитячої особистості розглядався в працях Ю. Аркіна, О. Вишневського, О. Духновича, А.Макаренка, Я. Чепіги. Вплив батьківського ставлення на благополучний розвиток особистості вивчався в концепціях А. Маслоу, К. Роджерса, Г. Олпорта. Дотичні до проблеми батьківсько-дитячих взаємин і дослідження сучасних науковців, таких як: А. Захаров, М. Буянов, Р. Снайдер, З. Матейчек та ін. Експериментальний аналіз специфіки батьківсько-дитячих відносин проведений у дослідження А. Варги, В. Гарбузова, Е. Ейдемільера, О. Захарова, О. Сидоренко.

Об'єкт дослідження: міжособистісне спілкування у підлітковому віці.

Предмет дослідження: спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків.

Мета: визначити особливості спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків.

Завдання:

1. На основі теоретичного аналізу літератури з проблем спілкування у підлітковому віці та дитячо-батьківських стосунків розробити теоретичну

модель особливостей спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків.

2. Підібрати методики дослідження спілкування підлітків і дитячо-батьківських стосунків.

3. Емпіричним шляхом визначити особливості спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків.

4. Розробити практичні рекомендації щодо оптимізації спілкування та стосунків підлітків і батьків.

Гіпотеза дослідження: особливості спілкування підлітків пов'язані з батьківсько-дитячими стосунками:

– підліткам з сімей зі стилем батьківсько-дитячих стосунків «Співробітництво» притаманні позитивні характеристики спілкування: високий рівень комунікативного контролю, відсутність емоційних бар'єрів, дружелюбність;

– підліткам, вихованим у батьківсько-дитячих стосунках «Диктат», «Опіка», «Невтручання», притаманні низький/середній рівень комунікативного контролю, емоційні бар'єри, домінування/агресія або підпорядкування.

Методологічна та теоретична основи: положення про особливості спілкування в підлітковому віці М.Й.Боришевського, О.Ф.Бондаренко, Ю.І.Машбиць; теретико-методологічні підходи до вивчення батьківсько-дитячих стосунків та їх впливу на розвиток особистості, поведінки, взаємодію підлітків Т. Алексеєнко, М.Й. Боришевського, О.І.Косарева, О.Б.Бовть, А.С.Співаковської.

Методи та організація дослідження: для реалізації поставлених завдань були використані методи: *теоретичні* – аналіз науково-психологічної літератури; *емпіричні* – методика «Діагностика емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні» В. Бойка, методика «Діагностика оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Снайдера, методика «Діагностика

міжособистісних відносин» Т. Лірі, тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги.

Загальна вибірка склала 60 осіб: 30 батьків і 30 учнів підліткового віку, з них 20 хлопців і 10 дівчат.

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалися узгодженістю теоретичного аналізу проблеми з підходами до її дослідження, застосуванням методів, які відповідають меті та завданням дослідження.

Наукова новизна та теоретичне значення: теоретичне та емпіричне визначення особливостей спілкування сучасних українських підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків.

Практичне застосування: результати дослідження, тренінг та практичні рекомендації можна використати в роботі шкільного практичного психолога за-для оптимізації міжособистісного спілкування підлітків та покращення взаємин батьків з дітьми підліткового віку.

Апробація. Результати дослідження апробовані на Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Суспільство для психічного здоров'я особистості: взаємодія родини, освіти, громади» (м. Житомир, 24 листопада 2022 р.) та Всеукраїнській студентській інтернет-конференції «Актуальні проблеми психічного здоров'я» (м. Житомир, 25 травня 2023 р.).

Публікації. Основний зміст та результати дослідження викладено в 2 публікаціях:

1. Пирог Г., Крошко Л. Теоретичні аспекти зв'язку спілкування підлітків з батьківсько-дитячими стосунками. *Суспільство для психічного здоров'я особистості: взаємодія родини, освіти, громади: Збірник наукових праць* [за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 24 листопада 2022 р.)] / За ред. Г. Пирог, Н. Портницької, І. Тичини. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023. С. 84-87.

2. Пирог Г., Крошко Л. Особливості спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків. *Актуальні проблеми психічного здоров'я: Збірник наукових праць* [за матеріалами Всеукраїнської

студентської інтернет-конференції (м. Житомир, 25 травня 2023 р.)].
Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023. (подано до публікації).

Структура та обсяг магістерської роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури з 70 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 129 сторінок, з них 78 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З СІМЕЙ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ

Висновки до розділу 1

Теоретико-методологічний аналіз наукової літератури з проблеми взаємозв'язку дитячо-батьківських стосунків і особливостей спілкування підлітків з однолітками, дозволяє зробити наступні висновки:

1. Спілкування – це одна з основних сфер людського життя, а також складний багатоплановий процес взаємодії між людьми, в процесі якого встановлюються і розвиваються контакти, викликані потребами людей у спільній діяльності, виникають і формуються міжособистісні відносини, здійснюється обмін інформацією, думками, почуттями, емоціями. Спілкування має величезне значення для формування людської психіки, для становлення та розвитку особистості, її розумної, культурної поведінки та соціалізації. В процесі спілкування людина набуває всіх своїх вищих пізнавальних якостей і здібностей.

2. Підлітковий вік – це період переходу від дитинства до дорослості, коли відбуваються кардинальні зміни в психічному та особистісному розвитку, а саме: становлення особистості, самосвідомості, самостійності, спроби своєї ідентифікації, намагання зрозуміти себе та свої можливості.

3. У підлітковому віці спілкування стає найбільш важливою сферою життя підлітка, основним, переважаючим видом його діяльності. Процес спілкування, як взаємодія між людьми, дає можливість підлітку сформуватись як особистість, засвоїти духовні цінності та соціальні норми поведінки, а в майбутньому - реалізуватися, стати успішним, знайти своє місце у суспільстві.

4. Родина, а саме стиль сімейного виховання та характер дитячо-батьківських стосунків, має великий вплив на розвиток особистості дитини,

є вагомим інструментом її соціалізації, формує стиль її поведінки та стиль спілкування з оточуючими людьми.

5. Дитячо-батьківські стосунки «Співробітництво» з характерними для них емоційно-позитивним характером міжособистісних відносин, взаємодією з дорослими на основі спільних інтересів та поваги як зразком компетентності, заохоченням до самостійної діяльності, забезпечують найсприятливіші умови не тільки для особистісного розвитку дитини, а й формують відповідний - впевнений стиль спілкування підлітка з однолітками, який характеризується високим рівнем комунікативного контролю, відсутністю емоційних бар'єрів, дружлюбністю і домінуванням у взаємодії з однолітками.

6. Особливостями спілкування підлітків з сімей з дитячо-батьківськими стосунками «Диктат», «Опіка», «Невтручання», є низький або середній рівень комунікативного контролю, наявність значних емоційних бар'єрів, переважання у взаєминах з однолітками егоїстичного типу відношення до оточуючих, а також підкорення, інколи – доброзичливість.

7. Підлітки переносять засвоєний в сім'ї стиль спілкування з його особливостями на спілкування з однолітками та іншими людьми, але є підлітки, які не приймають стиль батьківського спілкування, так як некомфортно почуваються в ньому через певні особливості своєї особистості та риси характеру. Тобто, вибір дитиною стилю спілкування залежить і від набору якостей її особистості, від того, які риси характеру домінують: байдужість, жорстокість, агресія, сформовані сімейною взаємодією, чи схильність до емпатії через вразливість, м'якість, чутливість характеру.

Отже, тип дитячо-батьківських стосунків та особливості спілкування підлітків пов'язані між собою, а саме підлітки з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків мають різні особливості спілкування.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ І СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ

Висновки до розділу 2

Аналіз методів та методик вивчення зв'язку дитячо-батьківських стосунків з особливостями спілкування підлітків з однолітками дозволяє зробити наступні висновки:

1. Для дослідження дитячо-батьківських стосунків та особливостей спілкування підлітків використовувані такі методи, як анкетування та опитування, за допомогою яких можна зібрати дані шляхом безпосереднього чи опосередкованого спілкування з досліджуваними.

2. Для визначення типів дитячо-батьківських стосунків досліджуваних підлітків використано тест-опитувальник батьківського ставлення А.Варги та В. Століна.

3. Для вивчення особливостей спілкування підлітків було підібрано методики: для рівня комунікативного контролю – методика «Діагностика оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Снайдера, наявності емоційних бар'єрів та їх видів – «Діагностика емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні» В. Бойка, домінуючого типу ставлення до оточуючих – «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі.

4. Обробка результатів передбачала кількісний (визначення середнього арифметичного значення) та якісний аналізи результатів дослідження.

5. Дотримання послідовності етапів дослідження та використання обраних методик забезпечує вивчення компонентів теоретичної моделі зв'язку дитячо-батьківських стосунків з особливостями спілкування підлітків і дозволяє ефективно здійснити процедуру дослідження, отримати повну

інформацію про досліджуване явище, а саме особливості спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З СІМЕЙ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ

3.1. Дослідження дитячо-батьківських стосунків

В даному розділі представлені хід та результати дослідження особливостей спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків, проведений аналіз отриманих даних.

Розглянемо результати дослідження дитячо-батьківських стосунків, отримані за допомогою опитувальника батьківського ставлення за А. Варгою, В. Століним (рис. 3.1, додаток А).

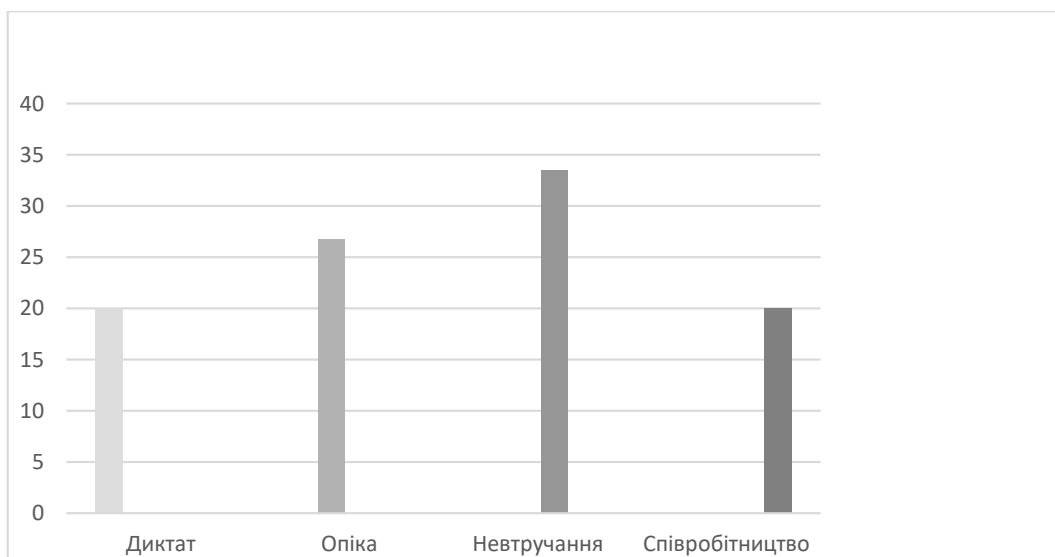

Рис. 3.1. Типи дитячо-батьківських стосунків досліджуваних

Згідно з результатами опитування батьків, 33,4% досліджуваних підлітків виховуються в дитячо-батьківських стосунках по типу «Невтручання». Тобто в третині досліджуваних родин батьки надають повну самостійність підлітку, майже не контролюють його, не беруть участі у його житті, тримаються від підлітка на відстані, уникають спілкування з ним.

26,6% досліджуваних підлітків виховуються в дитячо-батьківських стосунках «Опіка», тобто батьки симпатизують своїй дитині, проводять багато часу разом з нею, при цьому обмежують її самостійність та ініціативу, вважають її непристосованою, нездатною вирішувати будь-що самостійно і прагнуть відгородити дитину від труднощів.

По 20% досліджуваних підлітків виховуються в дитячо-батьківських стосунках «Диктат», «Співробітництво».

Батьківське ставлення до підлітків в стосунках «Диктат» проявляється в суворому контролі, емоційній холодності, обмежені самостійності, в недовірі до дитини.

В стосунках «Співробітництво» батьки здійснюють розумний відповідно віку дитини контроль, високо оцінюють її інтелект та творчі здібності, зацікавлені у справах дитини, довіряють їй, заохочують до самостійності, спільного вирішення труднощів.

3.2. Дослідження спілкування підлітків з однолітками

3.2.1. Результати дослідження рівня самоконтролю в спілкуванні підлітків

Особливості спілкування підлітків розглядались залежно від типу дитячо-батьківських стосунків, які було визначено за допомогою опитувальника батьківського ставлення А. Варги, В. Століна, та представлено на рис. 3.1.

Розглянемо дані, отримані за допомогою методики діагностики рівня комунікативного контролю М. Снайдера, тобто рівень контролю поведінки, думок, емоцій, а саме контролю прояву, дозування, інтенсивності емоцій (рис. 3.1, додаток Б).

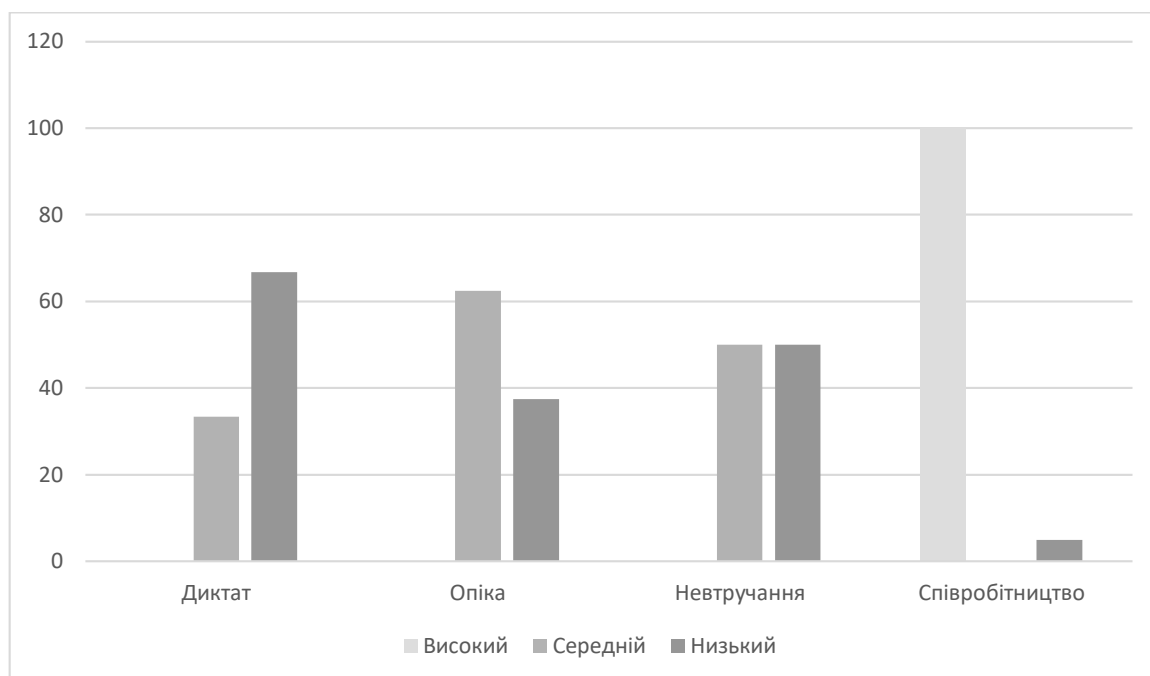

Рис. 3.1. Рівні комунікативного контролю підлітків в сім'ях з різними батьківсько-дитячих стосунками

В сім'ях з дитячо-батьківськими стосунками «Диктат» значна частина підлітків (66,7%) має низький рівень комунікативного контролю, тобто для них характерні: висока емоційність, імпульсивність, нестриманість у спілкуванні та взаємодії з оточуючими; низька диференціація думок, поведінки, що викликає розкутість у взаємодії з партнерами по спілкуванню, а безпосередня відкритість сприймається партнерами по спілкуванню як прямолінійність, нав'язливість. Частина підлітків (33,4%) має середній рівень комунікативного контролю, а саме: низьку емоційність, стриманість емоцій, при цьому вони щирі та безпосередні у спілкуванні.

Для підлітків, вихованих в дитячо-батьківських стосунках «Опіка» характерний середній рівень комунікативного контролю. Такі підлітки становлять 62,5%. Вони щирі, стримані в своїх емоціях, рахуються в своїй поведінці з оточуючими людьми. Деякі підлітки (37,5%) виявляють низький рівень комунікативного контролю: нестриманість, емоційну імпульсивність, їх поведінка стійка - вони не бажають мінятися залежно від ситуації; здатні до

щирого розкриття в спілкуванні, але через свою прямолінійність можуть сприйматися як «незручні» в спілкуванні.

В родинях з батьківсько-дитячими стосунками «Невтрочання» у підлітків низький (50%) (висока емоційність: нестриманість, імпульсивність та низька диференціація думок, поведінки: розкутість, безпосередня відкритість, що сприймається партнерами по спілкуванню, як прямолінійність, нав'язливість) та середній (50%) (низька емоційність, стриманість, водночас щирість та безпосередність у взаємодії та спілкуванні з оточуючими) рівень комунікативного контролю.

Всі підлітки з сімей з дитячо-батьківськими стосунками «Співробітництво» мають високий рівень комунікативного контролю, тобто вміють адекватно проявляти емоції, дозувати їх кількість та інтенсивність, контролювати свою поведінку та думки (добре обізнані де і як себе вести; що, коли, де і кому говорити).

3.2.2. Результати дослідження емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні підлітків

Далі розглянемо результати дослідження емоційних бар'єрів підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків у міжособистісному спілкуванні (рис. 3.2, додаток В).

Як показують результати опитування, для підлітків з сімей з дитячо-батьківськими стосунками «Диктат» характерна наявність емоційних бар'єрів. 100% підлітків не контролюють свої емоції. У 66,7% підлітків переважають негативні емоції. Негнучкі, невиразні емоції мають 83,3% підлітків. Вони також не виявляють бажання зближуватися з людьми на емоційній основі. Це є результатом авторитарних дитячо-батьківських стосунків.

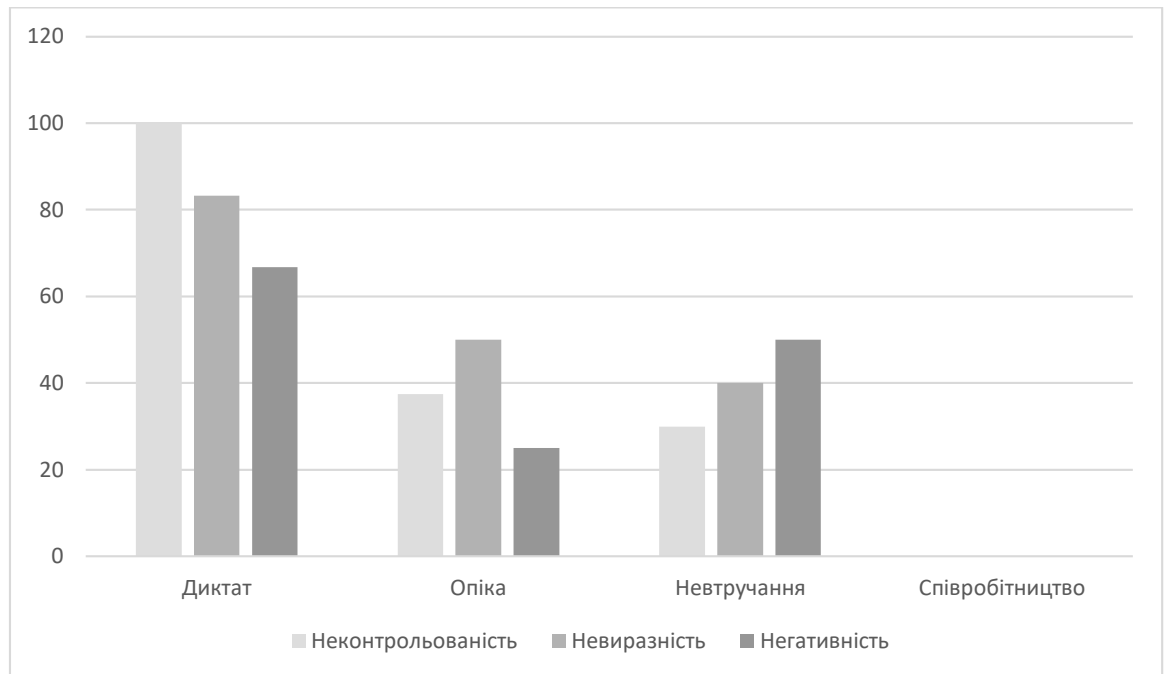

Рис. 3.2. Емоційні бар'єри у міжособистісному спілкуванні підлітків в сім'ях з різними дитячо-батьківськими стосунками

Підлітки, які зростали в родинях з дитячо-батьківськими стосунками «Опіка» мають емоційні бар'єри у спілкуванні з однолітками. Не вміють контролювати свої емоції 37,5% підлітків. У 25% підлітків переважають негативні емоції. У 50% підлітків негнучкі, невиразні емоції. Наявність емоційних бар'єрів, небажання зближуватися з людьми на емоційній основі ускладнюють взаємодію з партнерами по спілкуванню та заважають підліткам встановлювати контакти з однолітками.

Високий та середній рівень емоційних бар'єрів показали підлітки з сімей з дитячо-батьківськими стосунками «Невтручання». Такі стосунки сформували у підлітків пасивний або агресивний стиль спілкування і відповідні емоційні проблеми у спілкуванні та взаємодії з однолітками: невміння дозувати та контролювати свої емоції (30%), негнучкість, невиразність емоцій (50%), переважання негативних емоцій (40%).

Підлітки з дитячо-батьківськими стосунками «Співробітництво» не мають емоційних бар'єрів. Вони адекватно проявляють свої емоції, вміють їх

дозувати та керувати ними. Їх емоції виразні та гнучкі залежно від ситуації спілкування.

3.2.3. Результати дослідження міжособистісних відносин підлітків

Розглянемо результати дослідження міжособистісних відносин підлітків за методикою «Діагностика міжособистісних відносин» (Т. Лірі, Г. Лефорж, Р.Сазек) (рис. 3.3, додаток Г).

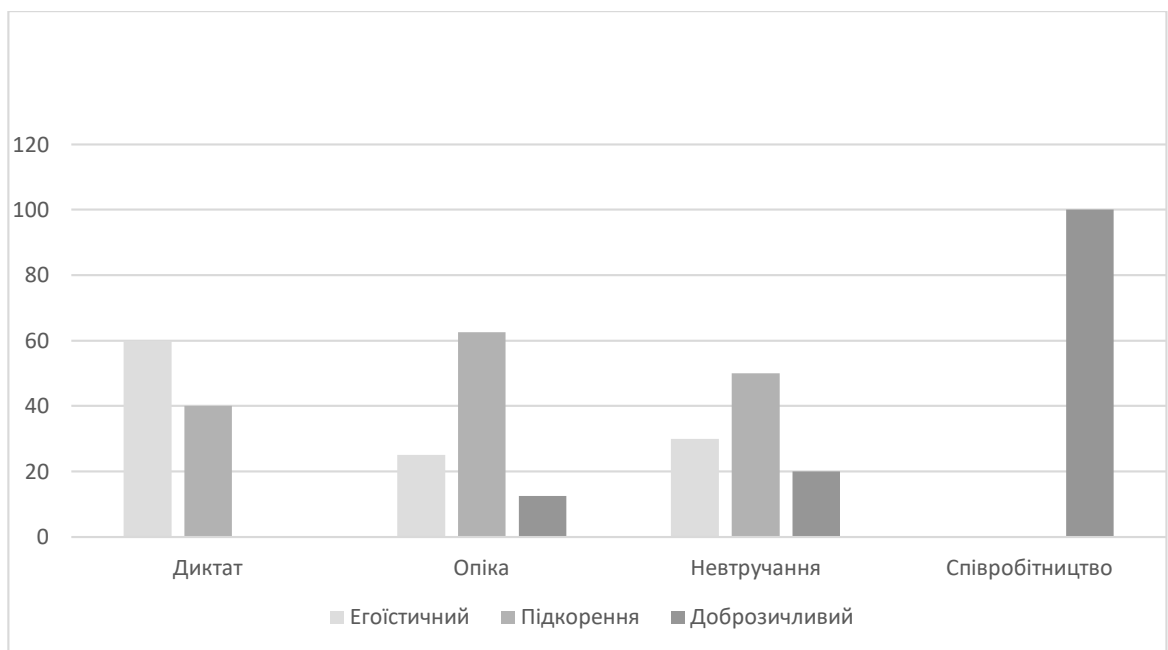

Рис. 3.3. Домінуючий тип ставлення до оточуючих у підлітків в сім'ях з різними дитячо-батьківськими стосунками

У підлітків з сімей з дитячо-батьківськими стосунками «Диктат» переважає егоїстичний тип відношення до оточуючих та підкорення. Значна частина підлітків (60%) поведуться егоїстично: прагнуть бути над усіма і одночасно в стороні від усіх, перекладають труднощі на оточуючих, хвалькуваті, схильні до суперництва. Частина підлітків (40%) з цього типу дитячо-батьківських стосунків підкорюється у взаємодії з однолітками: схильні поступатися всім і у всьому, ставлять себе на останнє місце, прагнуть знайти опору в сильнішому, проявляють пасивність та покірність.

За результатами опитування дитячо-батьківські стосунки «Опіка» сформували у підлітків переважаючий тип відношення до оточуючих «Підкорення». Такі підлітки становлять більшість (62,5%). 25% досліджуваних у стосунках з однолітками проявляє егоїстичність. Доброзичливий тип ставлення до оточуючих у 12,5% підлітків. Вони товариські, прагнуть допомагати, відчувати себе в центрі уваги, проявляють дружелюбність у відносинах.

В родинях з дитячо-батьківськими стосунками «Невтручання» 50% досліджуваних підлітків виявили тип відношення до оточуючих «Підкорення». Частина підлітків (30%) у стосунках з однолітками проявляє егоїстичний тип відношення. У 20% підлітків сформувався доброзичливий тип ставлення до однолітків.

У підлітків з родин з типом дитячо-батьківських стосунків «Співробітництво» переважає доброзичливий тип відношення до однолітків – 100%. У спілкуванні з однолітками вони прагнуть бути у згоді з оточуючими, компромісні у вирішенні проблем, проявляють теплоту і дружелюбність у відносинах.

3.3. Особливості спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків

Узагальнені результати емпіричного дослідження представлені в таблиці 3.1 і вони показують, що тип дитячо-батьківських стосунків у родині і спілкування підлітка взаємопов'язані.

У дитячо-батьківських стосунках «Диктат» зростає підліток, який має низький ступінь соціальної і комунікативної компетентності. Він є носієм егоїстичного, авторитарного способу взаємодії, спілкування з людьми, або, навпаки, виявляє підкорення, принижену, неадекватну лояльність, пасивність. Авторитарний стиль спілкування у стосунках «Диктат» сприяє формуванню стилю спілкування підлітка за таким же зразком. Не отримавши адекватних

доброзичливих зразків спілкування з людьми, підліток веде себе конфліктно, лише у власних інтересах, спілкується егоїстично, агресивно, не вміє контролювати емоції, думки та поведінку згідно з комунікативною ситуацією. У спілкуванні прагне домінувати.

Таблиця 3.1

Теоретична модель взаємозв'язку дитячо-батьківських стосунків і особливостей спілкування підлітків

Особливості спілкування підлітків з однолітками		Типи дитячо-батьківських стосунків			
		Диктат	Опіка	Невтручання	Співробітництво
Рівень комунікативного контролю		Високий – 0 Середній – 33,4% Низький – 66,7%	Високий – 0 Середній – 62,5% Низький – 37,5%	Високий – 0 Середній – 50% Низький – 50%	Високий – 100% Середній – 0 Низький – 0
Наявність емоційних бар'єрів	Невміння керувати, дозувати емоції	100%	37,5%	30%	0%
	Невиразність, негнучкість емоцій	83,3%	50%	50%	0%
	Переважання негативних емоцій	66,7%	25%	40%	0%
Домінуючий тип відносин		Егоїстичний - 60% Підкорення - 40% Доброзичлив. - 0%	Егоїстичний - 25% Підкорення – 62,5% Доброзичлив.-12,5%	Егоїстичний-30% Підкорення- 50% Доброзичлив.-20%	Доброзичливий -100%

Підлітки з родин з дитячо-батьківськими стосунками «Опіка» найбільш непристосовані до взаємодії та спілкування в групі однолітків, так як мають нерозвинені соціальні та комунікативні навички. Засвоївши в стосунках «Опіки» правило, що всі їм зобов'язані, вони поводять себе егоїстично, конфліктують з тими, хто їм не підкоряється, не враховують інтереси інших, не вміють встановлювати стійкі емоційні зв'язки, так як не навчені проявляти та контролювати свої емоції. Інші підлітки виявили пасивність, прагнення до

підкорення: не знають, чого прагнуть, не вміють себе захистити, готові прийняти чужу точку зору, легко ображаються. Звідси і стриманість, негнучкість, невиразність, емоцій, і, водночас, щирість, безпосередність у взаємодії з однолітками.

У стосунках «Невтручання» відсутність батьківського контролю, любові до дитини, байдужість до її справ сприяли розвитку у неї недовіри до оточуючих, відчуття самотності. Підліток, який зростає у таких стосунках і сам стає носієм відчужених форм поведінки. Будучи замкнутим, йому важко будувати стосунки з однолітками, а його спілкування з ними набуває егоїстичних або пасивних форм. Відповідно такі підлітки мають емоційні бар'єри. Їм не вдається контролювати і свою поведінку, так як покладаючись лише на себе, вони захищають власні інтереси, нехтуючи інтересами оточуючих. Пасивний підліток при взаємодії та спілкуванні з однолітками виявляє тип відношення до оточуючих «Підкорення», в усьому погоджується з ними, часто щирий та безпосередній, бо прагне знайти серед них підтримку, визнання своєї значущості, тобто всього того, чого не дали йому батьки.

При взаємодії і спілкуванні батьків і дитини за типом «Співробітництво» батьки поважають дитину, довіряють їй, проявляючи при цьому адекватний контроль, підтримують її, щиро цікавляться її справами. У таких стосунках всі сімейні справи вирішуються спільно, з участю дитини, з врахуванням її думки. Ставлення членів родини один до одного доброзичливе, турботливе. Дитина, яка зростає у такій родині, бачить приклад доброзичливої взаємодії та шанобливого спілкування, Вона сама спілкується і взаємодіє з оточуючими за такими ж принципами та правилами. Підліток вміє контролювати свою поведінку та емоції, доброзичливо, з повагою ставиться до оточуючих, при цьому вміє відстоювати свої інтереси, готовий іти на компроміс.

Для виявлення статистичної значущості зв'язку спілкування підлітків з дитячо-батьківськими стосунками було використано коефіцієнта кореляції Пірсона. Обчислення даних було здійснене за допомогою комп'ютерної

програми Microsoft Office Excel. Для визначення рівня значущості показників r Пірсона було використано таблицю «Критичні значення коефіцієнта кореляції r Пірсона (r_s Спірмена для $n \geq 10$) для перевірки неспрямованих альтернатив».

Результати кореляційного аналізу між показниками спілкування підлітків та дитячо-батьківських стосунків подані в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Кореляційні зв'язки особливостей спілкування підлітків та дитячо-батьківськими стосунками (за коефіцієнтом кореляції Пірсона)

№	Показники	Емоційні бар'єри	Рівень комунікативного контролю	Тип відношення до оточуючих
		r	r	r
1.	Дитячо-батьківські стосунки	0,432113	-0,23061	0,063584

Коефіцієнт кореляції Пірсона r для показників дитячо-батьківських стосунків та емоційних бар'єрів становить 0,432113 при похибці 0,01 (дана похибка є невеликою). Це вказує на те, що між дитячо-батьківськими стосунками та емоційними бар'єрами існує статистично значущий прямий помірний зв'язок. Тобто, чим авторитарніший характер стосунків (високий рівень батьківського контролю, холодні емоційні стосунки з дитиною, несприйняття дитини), тим більша наявність емоційних бар'єрів.

Коефіцієнт кореляції між дитячо-батьківськими стосунками та рівнем комунікативного контролю становить -0,23061, що вказує на обернений слабкий зв'язок: чим авторитарніший характер дитячо-батьківських стосунків, тим нижчий рівень комунікативного контролю у спілкуванні підлітків.

Значення коефіцієнта кореляції для показників дитячо-батьківських стосунків та домінуючого типу відношення до оточуючих становить 0,063584 і він не є значущим, що говорить про те, що зв'язку немає або він дуже слабкий.

Отже, результати емпіричного дослідження підтверджують теоретичну модель та гіпотезу дослідження про те, що особливості спілкування підлітків пов'язані з батьківсько-дитячими стосунками: підліткам з сімей зі стилем батьківсько-дитячих стосунків «Співробітництво» притаманні позитивні характеристики спілкування, а підліткам, вихованим у батьківсько-дитячих стосунках «Диктат», «Опіка», «Невтручання», притаманні проблеми у спілкуванні. Результати кореляційного аналізу за коефіцієнтом Пірсона показали, що між дитячо-батьківськими стосунками та емоційними бар'єрами існує статистично значущий прямий помірний зв'язок, між дитячо-батьківськими стосунками та рівнем комунікативного контролю – обернений слабкий зв'язок.

3.4. Тренінг з оптимізації спілкування та стосунків батьків з дітьми підліткового віку

Як показують результати дослідження, лише дитячо-батьківські стосунки «Співробітництво» з характерними для них теплими емоційними взєминами з дитиною, щирим інтересом, зацікавленістю до її справ, заохоченням її до самостійності, залученням до спільного вирішення сімейних питань, основані на повазі, підтримці допомозі, забезпечують найсприятливіші умови не тільки для особистісного розвитку дитини, а й формують у підлітка відповідний - впевнений стиль спілкування. Підліток з таким стилем спілкування та ефективними комунікативними навичками здатний встановлювати та підтримувати контакти з іншими людьми. Отримавши позитивні адекватні зразки спілкування та спілкуючись ефективно підліток, задовольняє свої підліткові потреби в міжособистісних стосунках з однолітками, в отриманні необхідної значимої для нього інформації, переживає почуття емоційного благополуччя і стійкості. Та й саме спілкування є однією з основних потреб в підлітковому віці. Від уміння

підлітка спілкуватися залежить його активність у суспільному житті, успішність професійної діяльності, життєва самореалізація в майбутньому.

Всі інші типи дитячо-батьківських стосунків, а саме «Диктат», «Опіка», «Невтручання» не сприяють формуванню адекватних зразків спілкування та відповідно – ефективній взаємодії підлітків з оточуючими. Середній та низький рівень комунікативного контролю, наявність емоційних бар'єрів, егоїстичне, недружелюбне ставлення до оточуючих породжують проблеми в міжособистісному спілкуванні підлітків. Тому доречною є оптимізація, стосунків підлітків з батьками та покращення їх стосунків з однолітками. Запропонований тренінг може бути одним із способів покращення стосунків батьків зі своїми дітьми-підлітками, а також може бути використаний в роботі шкільного практичного психолога для оптимізації міжособистісного спілкування підлітків.

Цінності, які реалізовує людина значною мірою визначаються соціальним оточенням і групою, в якій дитина вчиться взаємодії з навколишніми людьми та спілкуванню з ними, в якій формується її особистість та світогляд. Такою, найбільш значимою, групою для неї є сім'я. Сім'я – найбільша цінність, яка робить життя людини повноцінним та щасливим. Саме в сім'ї при взаємодії з батьками дитина вперше опановує норми і правила. Стосунки і зв'язок з батьками є необхідною умовою і особистісного розвитку дитини. Процес особистісного саморозвитку та самореалізації може бути порушений внаслідок порушень взаємодії і спілкування зі значими людьми, якими є, в першу чергу, батьки. Швидкий темп людського життя, величезний потік інформації, висока зайнятість вносять свої корективи у родинне виховання. Дедалі менше часу залишається у батьків для спілкування з дітьми, роль якого в житті людини неможливо переоцінити.

Для батьків дуже важливо ефективно і відкрито спілкуватися з дитиною-підлітком, так як така комунікація взаємно корисна. Відсутність належного, духовного спілкування веде до дисбалансу у дитячо-батьківських стосунках,

стає причиною психологічних проблем, які не сприяють адаптації дитини у суспільстві. Пануючі в сім'ї стиль виховання та спілкування, світогляд, цінності та ідеали є для дитини тими орієнтирами, які формують її власні майбутні цінності і прагнення, які залишаються основою зразків поведінки і в її власному дорослому житті. Яке життя очікує дитину, чи буде вона щасливою та успішною, залежить від сценарію, який передали їй батьки. Стиль виховання є одним з елементів життєвого сценарію. Він складається у батьківській родині на все життя та відтворюється в родині дітей у різних ситуаціях.

Виховання є успішним лише в благополучній родині, в якій достатня увага приділяється саме духовному спілкуванню. Для ефективної взаємодії батьків та підлітків необхідна психологічна готовність дорослих до відповідального поведінки з дитиною. Це внутрішня особистісна воля самих батьків та їх власна позиція стосовно життя. Батькам слід постійно цікавитися справами та проблемами своїх дітей, привчати їх уникати імпульсивної поведінки, непередуманої емоційної реакції, вчити аналізувати та оцінювати свої емоції, думки та поведінку. Тому важливо опанувати вміння та навички, які сприяють розвитку позитивних дитячо-батьківських стосунків.

Для успішного сімейного виховання батькам необхідні знання про закономірності розвитку дитини у різні вікові періоди, розуміння індивідуальних особливостей дитини, що повинно стати базою для практичних навичок. Тому є актуальним та доцільним формування батьківської компетентності шляхом усвідомлення та осмислення ними механізмів діалогічного спілкування, формування вмінь і навичок щодо використання ефективних методів, форм, технік, прийомів виховання.

Завдання:

- усвідомлення батьками свого стилю виховання;
- розвиток вмінь будувати діалогічну взаємодію при вирішенні проблемних сімейних ситуацій;

- оптимізація комунікації та міжособистісних відносин між дитиною та її батьками;
- формування та розвиток усвідомленого батьківства;
- розширення поведінкового репертуару взаємодії з дітьми;
- подолання звичних стилів реагування;
- покращення розуміння своєї дитини і своїх взаємовідносин з нею;
- формування навичок співпраці з дитиною.

Учасники групових занять: учні-підлітки та їх батьки.

Організація занять. Заняття проводяться з періодичністю 1 раз на місяць, протягом семи місяців, в три етапи.

I етап – 5 занять для батьків, так як саме від батьків найбільшою мірою залежить характер взаємин у родині. Робота починається з усвідомлення батьками їхнього стилю виховання, спілкування та небажаних патернів поведінки.

II етап – робота над взаєминами з дитиною, а саме – навчання способам рівноправного відкритого спілкування з дитиною.

III етап – 2 спільних заняття для батьків і дітей - відпрацювання навичок будування діалогічної взаємодії з дитиною, розвиток творчих здібностей.

Паралельно з проведенням спільних занять проводяться індивідуальні та групові консультації для батьків та дітей.

Основні методи і техніки: групова дискусія, рольова гра, інформування, вправи-демонстрації, психогімнастичні вправи, проєктивні тести, притчі, творчі завдання.

Структура заняття:

1. Кожне заняття починається з вправи на створення сприятливої атмосфери для спілкування, встановлення емоційно-позитивного контакту між учасниками групи.

2. На першому занятті група встановлює правила, що сприяють створенню атмосфери психологічної безпеки, розкнутості та свободи

спілкування й проявів учасників, з наступним поверненням уваги ведучого до їх дотримання на кожних заняттях.

3. Основна частина представлена вправами, проблемними ситуаціями, що спрямовані на розв'язання основних завдань програми. Змістовні вправи основної частини містять обов'язкову рефлексію.

4. Закінчується заняття підбиттям підсумків або рефлексією. Якщо проводиться рефлексія основної вправи, то заняття може закінчуватися закріпленням в учасників позитивних емоцій.

В ході тренінгу батьки та діти навчаться:

- використовувати активне слухання у спілкуванні;
- організовувати ефективну взаємодію;
- розв'язувати конфлікти, враховуючи інтереси всіх членів сім'ї;
- долати проблеми дисципліни дітей;
- враховувати емоції (власні та дитячі) у спілкуванні.

Результат програми: побудова кожним певної моделі оптимальних стосунків в сім'ї, що дозволяє покращити взаємини батьків і дітей шляхом підвищення їх чутливості до переживань дітей, розвитку навичок комунікації в міжособистісному спілкуванні, надання батькам знань про потреби у поведінці дітей.

Програма пройшла апробацію в Новоівницькому ліцеї.

Таблиця 3.3

План тренінгу

№ з/п	Тема, мета заняття	Зміст заняття	Тривалість (хв.)
1.	Тема: «Піклуємося про себе». Мета: створити атмосферу психологічної безпеки,	Вправа «Знайомство»	15
		Вправа «Правила роботи»	5
		Вправа «Очікування»	10
		Вправа-демонстрація «Наповнюємо склянку»	20

	мотивувати батьків до саморозвитку та розвивати вміння піклуватися про себе	Творче завдання «Вірш про себе»	20
		Відео-притча «На що ми витрачаємо життя?»	10
		Підбиття підсумків	5
2.	Тема: «Батьківська мудрість». Мета: ознайомити зі стилями батьківського спілкування, розвивати навички діалогічного спілкування	Вправа «Знайомство»	5
		Притча «Два янголи»	10
		Вправа «Мух краще ловити на мед»	10
		Інформаційне повідомлення «Чотири шляхи у вихованні»	20
		Вправа-показ «Емоційний світ дитини»	20
		Колаж «Потреби дитини для всебічного розвитку».	20
		Вправа «Моє ресурсне місце»	15
		Вправа «Аплодисменти»	30
		Підбиття підсумків	5
3.	Тема: «Спілкуємося з дитиною». Мета: розвивати навички вербального і невербального самовираження, розвивати вміння використовувати «Я – висловлювання» у спілкуванні з дитиною	Вправа «Привітання»	10
		Вправа «Подібність і відмінність»	10
		Вправа «Спілкування»	20
		Інформаційне повідомлення «Загальні принципи взаємодії з дітьми»	20
		Вправа –демонстрація «Стилі спілкування»	30
		Вправа «Храм тиші»	15
		Вправа «Я-висловлювання, ти-висловлювання».	10
		Підбиття підсумків	5
4.		Вправа «Мої відчуття»	10

	<p>Тема: «Управління гнівом».</p> <p>Мета: сприяти усвідомленню негативного впливу гніву на психологічний стан дитини, розвивати вміння управляти гнівом</p>	Експрес-опитування	10
		Вправа «Діти вчаться спостерігаючи»	20
		Інформаційне повідомлення	20
		Вправа «Наскільки я розгнівана?»	30
		Вправа «Візуалізація як спосіб зменшення гніву»	15
		Вправа «Крок – раз!»	10
		5.	<p>Тема: «Родина – від батька до сина»</p> <p>Мета: формувати компетентність батьків щодо механізмів спілкування, розвивати вміння і навички конструктивної взаємодії батьків і дітей</p>
Вправа «Моя дитина»	20		
Вправа «Яблунька і яблучко»	15		
Мовленевий тест «Які Ви батьки?»	10		
Вправа-метафора «Річка та береги»	5		
Руханка «Колода карт»	7		
Вправа «Машина спогадів»	10		
Вправа «Аукціон похвал»	10		
6.	<p>Спільне заняття для батьків і дітей «Стань надійним другом дитині»</p> <p>Мета: сприяти розвитку ефективної взаємодії між батьками і дітьми</p>	Вступне слово	5
		Вправа-привітання «Передай посмішку»	5
		Гра «Впізнай свою дитину»	15
		Інформаційне повідомлення	10
		Вправа-методика «Екзамен»	15
		Вправа «Малюємо разом»	20
		Вправа «Недитячі заборони»	25
		Вправа «Звільнення від тривог»	15
		Вправа «Вчимося бачити позитивні наміри дитини»	20
		Відео-притча «Про виховання»	5

		Вправа «Квітуче дерево»	10
7.	Спільне заняття для батьків і дітей «Родинне коло розуміння і любові». Мета: розвиток творчого потенціалу дітей та батьків, створення ситуації співробітництва, взаєморозуміння між батьками і дітьми	Вступне слово	5
		Вправа «Сімейне коло»	5
		Вправа «Фотографія»	10
		Притча «Батьки і діти»	5
		Вправа «Познайомимось руками»	15
		Вправа «Вгадай свою родину»	20
		Вправа «Золоті правила»	15
		Вправа «Герб сім'ї»	10
		Вправа «Місточок взаєморозуміння»	5
		Підбиття підсумків	5

Детальний зміст занять представлений в додатку Е.

Також було розроблено та запропоновано батькам, що взяли участь у дослідженні, рекомендації щодо оптимізації взаємин з дітьми підліткового віку.

Рекомендації батькам щодо оптимізації взаємин з дітьми підліткового віку

Підлітковий вік (від 11-12 р. до 14-15 р.) – період суттєвих змін у фізіологічному і психічному розвитку, в соціальному статусі, у формах поведінки підлітка. Багато труднощів і проблем підлітка пояснюються основною суперечністю його розвитку – рухом до відособлення і соціалізацією. Підліток – не дитина. Він перебуває на стадії переходу до дорослого життя. Його основні якості – незалежність і самовизначення. Батьки повинні бути разом з підлітком, а не «над» ним. Вони повинні допомагати йому йти власним шляхом, а не вести за собою.

1. Будуйте рівноправні і довірливі стосунки з дитиною. Пояснюйте те, що вона робить з кращого, а не з гіршого боку.

2. Завжди намагайтесь розуміти дитину, увійти в її спосіб мислення вчіться розбиратися у мотивах її вчинків.
3. Дізнавайтесь про позитивні якості Вашої дитини і спирайтесь на них, щоб змінити поведінку дитини на краще.
4. Пам'ятайте, що ключ до зміни поведінки дитини у зміні відносин між Вами та дитиною.
5. Любіть (без будь-яких умов) і поважайте свою дитину, недоторканість її особи та унікальність.
6. Постійно спілкуйтесь з підлітком на цікаві для нього теми, враховуючи темп розвитку його стосунків з навколишнім світом.
7. Підтримуйте емоційний контакт з підлітком, проводячи спільно час, щоб він не почувався непотрібним і покинутим.
8. Поважайте емоційну незалежність підлітка: його небажання розкривати свої почуття і думки.
9. Ніколи не обговорюйте особистість підлітка і його вчинки в присутності інших людей, особливо однолітків, друзів. Підлітки оцінюють це, як замах на їхню особистість.
10. Давайте підлітку можливість відчувати себе корисним, частиною родини, помічником у загальних сімейних справах.
11. Пам'ятайте - підліток хоче відчувати себе дорослим, самостійним. Свою дорослість він проявляє у поведінці всупереч волі батьків. Підліток проявлятиме дорослість іншим способом (поважатиме думку близьких), коли відчує, що поважають і його думку, з ним радяться, наголошують на його значущості в сім'ї і школі.
12. Пам'ятайте про потребу підлітка мати особистий простір.
13. Підтримуйте підлітка, в тому числі, і щирою похвалою як за дії та результати, так і за намагання їх досягти.
14. Співпереживайте з підлітком, а не гнівайтесь – щире співпереживання не соромить і не засуджує його, і він буде відкритий і щирий з вами.

15. Використовуйте підхід «Я-ти-ми», коли з чимось незгодні: «Я уважно слухаю тебе і розумію твою позицію (навіть, якщо я з цим не згоден). Я ділюся з тобою з тобою своєю думкою, тобто батьківською позицією (навіть, якщо ти не згоден з цим). Ми разом розбираємо ситуацію». Робіть це настільки спокійно, наскільки це можливо.

16. Просто вибачтеся, якщо сказали щось, про що шкодуєте: «Мені шкода, що так все вийшло. Що я можу зробити, щоб запобігти цьому в майбутньому?»

17. Спокійно запитуйте, а не розповідайте підлітку, як йому діяти і що говорити. Коли ви вказуєте йому, що робити і говорити, він відступає і замикається. Коли спокійно і зацікавлено питаєте – даєте підлітку зрозуміти, що поважаєте його особистість і його здатність робити вибір та ухвалювати рішення.

18. Підтримуйте впевненість підлітка у собі, в своїх силах, навіть за певних недоліків, так як у нього є свої незаперечні достоїнства.

19. Залишайте за підлітком право на помилки. Лише припускаючись помилок, дитина набуває вміння самостійно їх виправляти.

20. Будьте послідовними у своїх вимогах – успіх у вихованні досягається не покаранням, а стабільністю обов'язкових для виконання правил, спокійним тоном спілкування, неквапливістю.

21. Підлітку потрібне переконання, що він не байдужий для батьків, його розуміють і намагаються йому допомогти у складній ситуації.

22. Пам'ятайте, що для підлітка ваше ставлення до своїх батьків є найкращим прикладом того, як треба ставитися до вас.

23. Батьківський авторитет для дитини має бути непохитним.

Висновки до розділу 3

На основі результатів емпіричного дослідження особливостей спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків можна зробити наступні висновки:

1. За допомогою тест-опитувальника батьківського ставлення А. Варги, В. Століна було визначено типи дитячо-батьківських стосунків в досліджуваних сім'ях. Досліджувані підлітки виховуються в родинях з такими типами дитячо-батьківських стосунків: «Диктат» – 20% (6 підлітків), «Опіка» – 26,7% (8 підлітків), «Невтручання» – 33,3% (10 підлітків), «Співробітництво» – 20% (6 підлітків).

2. Аналіз результатів дослідження рівня комунікативного контролю підлітків за методикою М. Снайдера «Діагностика самооцінки контролю в спілкуванні» показав, що підлітки, які виховуються в дитячо-батьківських стосунках «Диктат», «Опіка» та «Невтручання» мають низький та середній рівень комунікативного контролю в спілкуванні з однолітками. Лише підлітки з родин, в яких підтримуються дитячо-батьківські стосунки «Співробітництво», виявили високий рівень самоконтролю поведінки, думок, емоцій в спілкуванні.

3. Результати дослідження емоційних бар'єрів підлітків в процесі спілкування (методика В. Бойка «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні») показують, що у досліджуваних підлітків, які зростають у дитячо-батьківських стосунках «Диктат», «Невтручання», «Опіка», наявні значні емоційні бар'єри, які відповідають високому та середньому рівням, що значно ускладнює їх міжособистісне спілкування.

4. Результати дослідження домінуючого типу ставлення підлітків до однолітків за методикою «Діагностика міжособистісних відносин» Т.Лірі свідчать, що у підлітків з сімей з дитячо-батьківськими стосунками «Диктат», «Невтручання», «Опіка» переважає егоїстично-авторитарний тип ставлення до ровесників і прагнення до агресивного домінування. Частина таких підлітків у

міжособистісних відносинах підкоряється, виявляючи дружелюбність. Підлітки, в родинях яких підтримуються стосунки «Співробітництво», ставляться до своїх однолітків доброзичливо, виявляючи дружелюбне домінування.

5. Результати кореляційного аналізу за коефіцієнтом Пірсона показали, що між дитячо-батьківськими стосунками та емоційними бар'єрами існує статистично значущий прямий помірний зв'язок, між дитячо-батьківськими стосунками та рівнем комунікативного контролю – обернений слабкий зв'язок.

6. Результати емпіричного дослідження підтвердили теоретичну модель та гіпотезу і дають змогу зробити висновок про те, що особливості спілкування підлітків пов'язані з батьківсько-дитячими стосунками. Підліткам з сімей зі стилем дитячо-батьківських стосунків «Співробітництво» притаманні позитивні характеристики спілкування: високий рівень комунікативного контролю, відсутність емоційних бар'єрів, дружелюбність. Підліткам, вихованим у дитячо-батьківських стосунках «Диктат», «Опіка», «Невтручання», притаманні низький/середній рівень комунікативного контролю, емоційні бар'єри, домінування/агресія або підкорення.

7. Для оптимізації дитячо-батьківських стосунків та покращення взаєморозуміння запропонований тренінг, що складається з 5 занять для батьків і 2 спільних занять для батьків з дітьми-підлітками. Тренінг може бути використаний в роботі шкільного практичного психолога.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження особливостей спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків дозволяє зробити наступні висновки.

1. Теоретичний аналіз проблеми особливостей спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків показав, що дитячо-батьківські стосунки – це особливого роду безперервні і тривалі міжособистісні стосунки, які характеризуються сильною емоційною значущістю як для дітей, так і для батьків, віковою змінністю, балансом полярних позицій, потребою піклуватися та відповідальністю, як такі, що зумовлюють психічний розвиток і соціалізацію дитини, яка неможлива без спілкування. Емоційний характер стосунків у родині (емоційне прийняття чи емоційне відторгнення батьками дитини), прагнення батьків до єдності з дитиною чи відстороненість від її справ, форма батьківського контролю (демократичний чи авторитарний), батьківське відношення до здібностей, успіхів, особистісних особливостей дитини – все це суттєво впливає на взаємодію батьків з дитиною і утворює певні стилі батьківських стосунків. Існує чотири основні типи дитячо-батьківських стосунків, а саме: «Співробітництво», «Опіка», «Невтручання», «Диктат». У відповідних дитячо-батьківських стосунках формується відповідна особистість та відповідний стиль спілкування з оточуючими.

2. На основі теоретико-методологічного аналізу було розроблено теоретичну модель зв'язку спілкування підлітків з дитячо-батьківськими стосунками, згідно якої тип «Співробітництво» формує стиль спілкування з високим рівнем комунікативного контролю, відсутністю емоційних бар'єрів, дружлюбністю і домінуванням у відношенні до однолітків. Особливостями спілкування підлітків, вихованих у дитячо-батьківських стосунках «Диктат», «Опіка», «Невтручання», є низький/середній рівень комунікативного

контролю, наявність емоційних бар'єрів, у взаєминах переважають домінування/агресія або підкорення.

3. З метою вивчення дитячо-батьківських стосунків і особливостей спілкування підлітків були використані емпіричні методи: опитувальник батьківського ставлення А. Варги, «Діагностика оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Снайдера, «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі, «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. Бойка.

4. В результаті дослідження було виявлено, що підлітки з сімей з дитячо-батьківськими стосунками «Диктат», «Опіка» та «Невтручання» мають низький та середній рівень комунікативного контролю в спілкуванні з однолітками; у них наявні емоційні бар'єри, які відповідають високому та середньому рівням, що значно утруднює їх міжособистісне спілкування; вони егоїстично ставляться до однолітків або підкоряються їм. Лише досліджувані з родин, в яких підтримуються дитячо-батьківські стосунки «Співробітництво», виявили високий рівень самоконтролю поведінки, думок, емоцій в спілкуванні, відсутність емоційних бар'єрів, доброзичливе ставлення до однолітків. Результати кореляційного аналізу за коефіцієнтом Пірсона показали, що між дитячо-батьківськими стосунками та емоційними бар'єрами існує статистично значущий прямий помірний зв'язок, між дитячо-батьківськими стосунками та рівнем комунікативного контролю – обернений слабкий зв'язок.

5. Було розроблено тренінг щодо оптимізації взаємодії батьків з дітьми підліткового віку та практичні рекомендації батькам щодо покращення взаємин з підлітками.

Таким чином, висунута гіпотеза про те, що особливості спілкування підлітків пов'язані з батьківсько-дитячими стосунками: підліткам з сімей зі стилем батьківсько-дитячих стосунків «Співробітництво» притаманні позитивні характеристики спілкування, а підліткам, вихованим у батьківсько-дитячих стосунках «Диктат», «Опіка», «Невтручання», притаманні проблеми у спілкуванні, підтвердилась.

Проведене дослідження є аналізом окремих структурних компонентів зв'язку спілкування підлітків з дитячо-батьківськими стосунками і не претендує на повне розкриття даної проблематики. Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у детальному дослідженні зв'язку окремо взятих аспектів дитячо-батьківських стосунків: прийняття-відторгнення, автономія-контроль, вимогливість, послідовність-непослідовність, повнота задоволення потреб дитини і спілкування підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдєєва І.М. Корекція рольових уявлень педагогів про психічні особливості підлітків. *Педагогіка і психологія*. 2003. № 3-4. С. 120-130.
2. Алексеєнко Т.Ф. Учитель – батьки – діти: пошук шляхів порозуміння. *Психолог*. 2005. № 1. С. 1-15.
3. Алексеєнко Т.Ф. Тенденції розвитку і класифікація батьківсько-дитячих стосунків в умовах сучасної сім'ї: збірник наукових праць Української Академії державного управління при президентові України / за заг. ред. В.М. Князева, М.І. Пірен. Київ: Вид-во УАДУ, 2001. Вип. 1 «А». 192с.
4. Андрейчук І. Корекційно-розвивальна програма спілкування для підлітків. *Психолог*. 2007. № 25-27. С. 12-32 .
5. Ануфрієва Н.М., Зелінська Т.М., Єрмакова Н.О. Соціальна психологія: навчально-методичний посібник. К.: Каравела, 2009. 216 с.
6. Бедлинський О.І. Психологічні особливості провідної діяльності підлітків: навчальний посібник для студентів вузів. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2011. 136 с.
7. Беженар Г. Сім'я очима підлітка. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2011. № 1. С. 32-38.
8. Бовть О.В. Соціально-психологічні причини агресивної поведінки підлітків. *Рідна школа*. 1999. № 2. С. 17-20.
9. Бондаренко О.Ф. психологічна допомога особистості: Навчальний посібник. Х, 1996.
10. Боришевський М.Й. Виховання самоконтролю в поведінці учнів. Київ: Радянська школа, 1980.
11. Вакуленко О.В. Особливості соціального розвитку особистості у підлітковому віці. *Український соціум*. 2004. № 1(3). С. 95-99.
12. Волкова Н.П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академія, 2002. 576 с.

13. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник / за ред. О.В. Скрипченко, Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
14. Гайдабура С. Проблема міжособистісних конфліктів дітей підліткового віку. *Наукові здобутки студентів і магістрантів – освіті XXI століття*: збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Полтава, 2008. Ч.1.
15. Глебова Т. Програма корекції спілкування старшокласників. *Психолог*. 2013. № 2.
16. Глушко Л.О. Чинники формування впевненості у собі в школярів підліткового віку. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. Вип. 14. 2012. С. 103-112.
17. Демченко С. Розвиток та стосунки у підлітковому віці. Тренінгові заняття для батьків. *Психолог*. 2008. № 15. С. 18-22.
18. Денисов І.Г. Процес та складові соціалізації підлітків. Електронний ресурс. Режим доступу: http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/artikles/2009/09_03digpss.pdf.
19. Деякі аспекти проблеми спілкування у підлітковому віці. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://studntam.net.ua/content/view/7910/97>.
20. Дубравська Д.М. Основи психології. Львів: Світ, 2001.
21. Жигайло Н. Формування комунікативних вмінь учнів підліткового віку. *Педагогічна думка*. 2005. № 4. С. 13-20.
22. Жизномірська О.Я. Консультування батьків і вчителів з питання оптимізації розвитку самоствердження особистості підліткового віку. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Випуск 23. Київ, 2014. С. 182-192.
23. Жмайло І. Взаємини підлітків. *Психолог*. 2012. № 9. С. 18-20.
24. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2001. 112 с.

25. Заброцький М.М. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2011. 92 с.
26. Загальна психологія / за ред. О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
27. Кайдалова Л. Психологія спілкування: навчальний посібник. Харків: НФаУ, 2011. 132 с.
28. Касьянова О.В. Формування комунікативної компетентності підлітків громадських дитячих об'єднань. Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2011. 20 с.
29. Касьянова О.В. Особливості формування комунікативної компетентності молодших підлітків. *Освіта на Луганщині*. 2008. № 1. С. 79-84.
30. Кідалова М.М. Факторна структура емоційних бар'єрів спілкування. *Підліткова психологія та соціальна робота*. 2011. № 10. С. 49-55.
31. Коваленко А.Б., Рогаль Н.І. Психологічні умови гармонізації стосунків підлітків з батьками. *Український психологічний журнал*. 2016. № 2. С. 52-60.
32. Колонькова О. Шлях до гармонії. Тренінг для старшокласників. *Шкільний світ*. 2004. № 15-16. С. 46-52.
33. Коргилян І.Г. Психологічні чинники комунікативної толерантності в юнацькому віці. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 164-169.
34. Корнева Л.М. Роль спілкування у вихованні підлітків. *Наукові записки*. Полтавський державний педагогічний інститут імені В.Г.Короленка. Полтава, 1998. С.177-184.
35. Коць М. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки підлітків. *Соціальна психологія*. 2007. № 1. С. 162-169.
36. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія. Київ: Фенікс, 2009. 416 с.
37. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005.

38. Лесик Г.Г. Вплив батьківських цінностей на статус підлітка в групі однолітків. *Практична психологія і соціальна робота*. 2012. № 10. С. 62-65.
39. Літяга І.В. Деякі аспекти проблеми спілкування у підлітковому віці. *Вісник*. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2002. № 9. С. 203-205.
40. Максименко С.Д. Загальна психологія: навчальний посібник. 2-ге вид. Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. 272 с.
41. Мачуська І. Міжособистісне спілкування підлітків. Методичні рекомендації. *Шкільний світ*. 2007. № 17. С. 1-11.
42. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2009. 185 с.
43. Мудрик А.В. Соціалізація людини: навчальний посібник для студентів.
44. Нізельник Н. Вплив сім'ї на стосунки підлітків між собою. *Психолог*. 2010. № 9. 8 с.
45. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: підручник: у 2 кн. К. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. Київ: Либідь, 2004. 576 с.
46. Павелків Р.В. Вікова психологія: підручник. Кондор, 2011. 468 с.
47. Пенькова О.В. Стиль спілкування у сім'ї та особливості соціалізації старшокласників. *Українська психологія: сучасний потенціал: матеріали Четвертих Костюківських читань: в 3-х т. / Тов-во психологів України*. Київ, 1996. Т. 2. С. 310-316.
48. Пирог Г., Горнович Ю. Особливості зв'язку прив'язаності та задоволеності партнерськими стосунками в юнацькому та зрілому віці. *Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально-психологічного факультету*. Випуск 15 / За ред. Ю. Дем'янчук, Н. Портницької, І Тичини. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2022. С. 27-30.
49. Пирог Г.В., Коробко Д.О. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників, які виховуються у родині та соціальних закладах. *Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного*

суспільства: монографія / Ред. колегія: Т.В. Коломієць, Т.Ю. Кулаковський, Г.В. Пирог; за науковою редакцією професора Л.П. Журавльової. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2020. С. 166-187

50. Пирог Г., Крошко Л. Теоретичні аспекти зв'язку спілкування підлітків з батьківсько-дитячими стосунками. *Суспільство для психічного здоров'я особистості: взаємодія родини, освіти, громади: Збірник наукових праць* [за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 24 листопада 2022 р.)] / За ред. Г. Пирог, Н. Портницької, І. Тичини. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023. С. 84-87.

51. Пирог Г., Крошко Л. Особливості спілкування підлітків з сімей з різними типами дитячо-батьківських стосунків. *Актуальні проблеми психічного здоров'я: Збірник наукових праць* [за матеріалами Всеукраїнської студентської інтернет-конференції (м. Житомир, 25 травня 2023 р.)]. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023. (подано до публікації).

52. Психодіагностика особистості підлітка / за ред. О.Д. Кравченко, В.Ф.Моргуна: навчальний посібник для студентів педагогічних і психогічних спеціальностей. 2-ге вид. Київ.: Видавничий дім «Слово», 2013.

53. Савчин М.В. Вікова психологія / за ред. М.В. Савчин, Л.П. Василенко. Київ: Академвидав, 2006. 359 с.

54. Седих К. Психологія сім'ї: навчальний посібник: 2-ге вид. Київ: ВЦ «Академія», 2017. 192 с.

55. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ: Просвіта. 2004. 413 с.

56. Сухомлинський В.А. Вибрані твори в 5-ти т. / за ред. Деверина А.Г. Київ: Радянська Школа, 1979. Т. 2. 566 с.

57. Сологуб Н. Сім'я як один з факторів відчуження підлітків. Підліток і сім'я. *Психолог*. 2012. С. 23-30.

58. Сопівник І.В. Ціннісний (аксіологічний) підхід у вихованні особистості. *Педагогіка, психологія, філософія: науковий вісник*

Національного університету біоресурсів і природокористування України. Київ, 2016. С. 225-229.

59. Філоненко М.М. Психологія спілкування: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 224 с.

60. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування: навчальний посібник. ВД «Профспілок», 2004. 304 с.

61. Цуканова Є.В. Психологічні проблеми міжособистісного спілкування: підручник. Київ: Вища школа, 1985. 160 с.

62. Хижняк М.В. Стилі батьківського виховання й особистісні особливості дітей з різною сиблінговою позицією / за ред. О.В. Зубко. *Управління школою*. 2010. № 19-21. С. 61-64.

63. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування: навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 304 с.

64. Шинкаренко М. Формування комунікативної толерантності в підлітків. *Психолог*, 2013. № 3. С.8-11.

65. Щербань П. Психологія сучасної сім'ї та педагогіка сімейних взаємин. *Рідна школа*, 2005. С.14-15.

66. Baumrind D. (1971). Principles of Ethical Conduct in the Treatment of Subjects: Reaction to the Draft Report of the Committee on Ethical Standards in Psychological Research. *American Psychologist*, 26: 887-896. doi: 10.1037/h0032145.<http://psycnet.apa.org/journals/amp/26/10/887.pdf>.

67. Bowlby, J. Family interaction in disturbed and normal families; a methodological and substantive review. *Psychological Bull*, 1975. № 1.

68. Kendel D., Lesser G. School, Family, and Peer Influencer on Educational Plans of Adolescents in the United States and Denmark. *Sociology of Education*. 1970. № 43.

69. Mills R.S., Rubin K.H. Parental beliefs about problematic social behaviors in early childhood. *Child Development*. 1990. Vol. 61(1).

70. Russell A., Russell G. Mothers and fathers explanations of observed interactions with their children. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 1988. Vol. 9(4).